

SAGLAM ÖMÜR UZUNLUĞU GÖSTƏRİCİSİNİN HESABLANMASI

Beynəlxalq statistika standartına görə ölkənin və onun regionlarının insan kapitalı indeksinin hesablanması zamanı adambaşına düşən ÜDM, əhalinin təhsil səviyyəsi və gözlənilən ömür uzunluğu göstəricilərindən istifadə olunur. Bu məqsədlə beynəlxalq metodologiyaya uyğun olaraq, ömür uzunluğu göstəricisi hesablanır. Davamlı olaraq ömür uzunluğunun artması qismən tibbi texnologiyaların müasir standartlara cavab verməsi ilə sosial proqramların və səhiyyə proqramlarının xroniki xəstəliklərlə mübarizəyə tətbiq edilməsindən asılıdır, bu isə əhali arasında həmin xəstəliklərdən ölüm hallarını daha yuxarı yaşlara gətirib çıxarır.

Doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu

Gözlənilən ömür uzunluğu göstəricisi hesablanarkən cins və yaş tərkibinə görə əhalinin ortaillik sayından və il ərzində ölənlərin sayından istifadə etməklə klassik ölüm cədvəlləri qurulur. Həmin cədvəllərin məlumatlarına əsasən ölüm əmsalı, ölmə ehtimalı, x yaşınadək yaşayanların sayı, x yaşında ölənlərin sayı (yəni x yaşından $x+1$ yaşınadək olan yaş intervalında), x yaşında yaşayanların sayı (yəni x yaşından $x+1$ yaşınadək olan yaş intervalında), x yaşında və ondan yuxarı yaşda yaşayanların sayı (məlum nəslin gözlənilən yaşayacağı adam-illərin sayı), nəhayət, doğulanda gözlənilən ömür uzunluğu və x yaşınadək yaşayanların gözlənilən ömür uzunluğu göstəriciləri hesablanır.

Bu göstəricilər ölkə və regionlar üzrə, şəhər və kənd əhalisi üçün cins və yaş tərkibinə görə ayrı-ayrılıqda hesablanır.

Sağlam ömür uzunluğu

XX əsrin ikinci yarısından başlayaraq gözlənilən ömür uzunluğunun artması, əhali arasında qocalma və xroniki xəstəliklərin yayılmasının artması ilə xarakterizə olunan yeni demografik vəziyyətdə ömür uzunluğu, həmçinin xəstəliklərin və zədələrin sağlamlığa, o cümlədən gündəlik fəallığa və əmək qabiliyyətinə necə təsir göstərməsi haqqında məlumatı özündə birləşdirən yeni tip göstəricilərə tələbat yaratmışdır. Bu, sağlamlığın inteqral göstəriciləri olan gözlənilən sağlam ömür uzunluğu (healthy life expectancy) çox sayda ölüm və xəstəliklər səbəbindən itirilmiş illərin yükündə öz əksini tapmışdır.

Buraya, həmçinin sağlamlığın üç ümumi göstəricisinə istinad edərək sağlam ömür uzunluğunun müqayisəli tədqiqatı əsasında xroniki xəstəliklər və ya onların olmaması, bütövlükdə sağlamlığın qiymətləndirilməsi və sağlamlıqla əlaqədar problemlərə görə gündəlik fəaliyyətdə məhdudiyətlərin olması da aid edilir.

Əhalinin sağlam ömür uzunluğu göstəricisini hesablamaq üçün bir neçə metod vardır ki, bunlardan biri də mövcud klassik ölüm cədvəllərinin (gözlənilən ömür uzunluğu göstəricisinin hesablanması cədvəlləri) standart göstəricilərindən istifadə olunmasıdır.

Sağlam ömür uzunluğu göstəricisini hesablamaqdan ötrü hər bir yaşdakı $L(x)$ yaşayanların toplusunu iki hissəyə: sağlamlığa görə məhdudiyəti olmayanlara və qeyri-sağlamlara və ya sağlamlığında məhdudiyəti olanlara ayırmaq lazımdır. Əgər bu nisbət mövcuddursa, yəni sağlam və sağlamlığı məhdudlaşanların bölgüsü varsa, o zaman bu və ya digər halda $x - x+n$ yaş intervalında adam-illərin sayı hesablanır və bu halda məsələnin həllinə ancaq texniki cəhətdən yanaşmaq lazımdır.

Sağlam ömür uzunluğunu hesablamaq üçün sağlamlığı məhdud olan əhalinin hissəsini $\pi(x)$ ilə işarə edək. Verilən məlumatlardan istifadə edərək sağlamlığı məhdud olanlar üçün hər yaş üzrə (yaş qrupu üzrə) $\pi(x)$ hesablanır, bu zaman $1 - \pi(x)$ müvafiq olaraq, hər yaş üzrə (yaş qrupu üzrə) sağlam əhalinin payına düşən hissəni əks etdirir. Bütün yaşayanların sayını göstərən $L(x)$ göstəricisindən istifadə edərək

$$LH(x) = L(x) * (1 - \pi(x))$$

səhhətində məhdudiyət olmayanların, yəni yalnız sağlam yaşayanların sayını hesablamağa imkan verir. Burada $LH(x)$ – sağlam yaşayanların sayıdır. Daha sonra $TH(x)$ – sağlam adam-illə göstəricisini:

$$TH(x) = \text{sum}(LH(x))$$

kumulyativ olaraq hesablamaq mümkündür.

Nəticədə sağlam ömür uzunluğu göstəricisi $eH(x)$ aşağıdakı düsturla ifadə edilir (Sullivan metodu):

$$eH(x) = TH(x) / l(x),$$

burada, $eH(x)$ – x yaşınadək yaşayanların sağlam ömür uzunluğu;

$TH(x)$ – sağlam ömürdə yaşayacaq adam-illərin sayı;

$l(x)$ – klassik ölüm cədvəllərindəki əhali sayından həmin yaş intervalının başlanğıcına qədər yaşayanların sayını əks etdirən göstəricidir.

Məlumat mənbələri olaraq, həmçinin əlilliyə səbəb olan bütün xəstəliklər: vərəm, yenitörəmələr, psixi pozuntular, sinir sistemi xəstəlikləri, qan dövranı sistemi xəstəlikləri, qan yaradıcı orqanların xəstəlikləri, tənəffüs sistemi xəstəlikləri, həzm sisteminin xəstəlikləri, sümük-əzələ sisteminin xəstəlikləri, endokrin sisteminin xəstəlikləri, zədələr, digər səbəblər (göz, dəri və dərialtı toxuma, anadangəlmə anomaliyalar) barədə olan Səhiyyə Nazirliyinin təqdim etdiyi illik hesabat məlumatlarından istifadə olunur (8 №-li forma – Vərəm xəstəliyinə tutulmuş xəstələr haqqında hesabat; 10 №-li forma – Ruhi xəstəliklər haqqında hesabat; 12 №-li forma – Müalicə müəssisəsinin xidmət göstərdiyi ərazidə yaşayan əhalinin xəstəlikləri haqqında hesabat). Məlumatlar ölkə üzrə cinsə və yaş qruplarına görə verilmişdir. Səhiyyə Nazirliyi tərəfindən ölkə, həmçinin regionlar üzrə cinsə və yaşa (yaş qrupuna) görə illik məlumatlar hesabat şəklində təqdim olunarsa, o zaman sağlam ömür uzunluğu göstəricisini daha dəqiq şəkildə əldə etmiş olarıq.

Sağlam ömür uzunluğu göstəricisinin hesablanması əsas istiqamətlərindən biri xroniki xəstəliklər nəzarət etmək üçün statistik məlumatlar bazasının yaxşılaşdırılmasıdır. Bu zaman əlillik və ciddi xəstəliklər olmadan yaşanan illərə üstünlük vermək məqsəduyğundur.

Hazırda əlilliyin artması yalnız Azərbaycanda deyil, həmçinin bütün dünyada səhiyyə və sosial müdafiə orqanlarının əsas problemlərindən biridir. Beynəlxalq Səhiyyə Təşkilatının qiymətləndirməsinə görə Avropa regionu əhalisinin təqribən 10%-i uzun müddət və ya əhəmiyyətli dərəcədə əlillikdən əzab çəkir. Əlilliyin artması xroniki xəstəliklərin geniş yayılmasının birbaşa nəticəsidir. Əlillik halında ömür uzunluğu bir neçə komponentlə müəyyən olunur.

Birincisi, kontingentin miqyası mühüm əhəmiyyət daşıyır. Mövcud məlumatlar əsasında əlillik vəziyyətində ömür uzunluğu göstəricisinin hesablamalarına əsasən əlilliyin ilk dəfə qeydə alınmasının və əlillərin ölüm faizi haqqında qəbul edilmiş fərziyələrin faktiki səviyyələrinə əsaslanaraq, əlilliyin yayılma dərəcəsinin qiymətləndirilməsini təşkil edən əlilliyin yayılma dərəcəsinin model səviyyələri müəyyən edilmişdir.

Əlillik vəziyyətində ömür uzunluğunun hesablanması üçün ikinci mühüm komponent kontingentin yaş strukturudur. Digər bərabər şərtlərlə əlillərin yaş tərkibi daha gənc olarsa, bir o qədər də əlillik vəziyyətində ömür uzunluğu çox olar. Hər iki hal əlilliyin faktiki yayılmasına görə ardıcılıqla ərazinin tutduğu ranq ilə əlillik vəziyyətində ömür uzunluğuna görə ərazi üzrə tutduğu ranqın fərqli olmasına gətirib çıxaracaq.

Əlillik göstəricisini əhalinin sağlamlıq göstəricisi kimi nəzərdən keçirsək, o zaman əlillik səviyyəsi, nəticə etibarilə yüksək ölüm göstəricisi ilə xarakterizə olunan ərazilərdə ömür uzunluğu daha çox olduğu halda, buna müvafiq olaraq əhalinin ömür uzunluğu aşağı olur. Lakin Rusiyada aparılan tədqiqatlar vəziyyətin heç də birmənalı olmadığını göstərmişdir. Orada aparılan tədqiqat bunun kifayət qədər dəqiq əks qanunauyğunluğunu ortaya çıxarmışdır. Ömür uzunluğu çox olduqca onun çox hissəsi əlillik, az hissəsi isə sağlam halında yaşanır. Sivil cəmiyyətdə məntiq çərçivəsində bu mütənəsiblik sağlamlıq vəziyyətinin birmənalı neqativ xüsusiyyətləridir. Bu onu göstərir ki, insanlar əlil olmadan əvvəl ölürlər. Bu mövqedən əlilliyin artması, əlillik vəziyyətində ömür uzunluğunun yüksək olması qeyri-kafi sağlamlıq vəziyyətində olan şəxslərə yardımın progressiv olmasının sübutudur.

Sağlam vəziyyətdə yaşanan, gözlənilən ömrün hissəsi əvvəlki göstəricinin tam inikası deyil, çünki bu göstərici həmçinin yaşadığı ərazidə əhalinin gözlənilən ömür uzunluğundan asılıdır. Əgər müxtəlif ərazilərdə əhalinin ölüm göstəricisi əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənsə, bu zaman əlillik vəziyyətində müxtəlif ömür uzunluğu səviyyəsində eyni sağlam ömür uzunluğuna bərabər ola bilər.

Beləliklə, sonuncu göstərici ölüm göstəricilərinin ərazi üzrə müxtəlifliyini əks etdirdiyinə görə sağlam vəziyyətdə ömür uzunluğunun hissəsini regional müqayisədə istifadə etmək olar. Regional səviyyədə hesablanmış sağlam ömür uzunluğu göstəricisi hər bir region üçün əlillik problemləri haqqında daha düzgün təsəvvür yaradacaq.